

תכנית משולבת להוראת התפילה אמונה, הלכה, היסטוריה

הקדמה

התכנית להוראת התפילה המוצעת כאן היא תכנית המכוונת לבתי-ספר הדתיים העל-יסודיים, במסגרת של שעה שבועית. מטרת התכנית היא להציג לפני התלמידים, את עולמה של התפילה, שהיא אבן היסוד בעבודת ה', כאשר הושם דגש על השתלשלות ההיסטורית של התפילה, הבאה לידי ביטוי, בין השאר, במבנה התפילה. התכנית שואפת לשלב את ה"אמונה" ב"הלכה", ולכן היא מתייחסת גם למבנה התפילה, מחוייבתה ודיניה, מתוך נקודת ראות הלכתית. במסגרת תכנית זו יש ניסיון להתגבר על הקשיים העולים, בדרך כלל, בלימוד התפילה: עיון במהות התפילה ולא בתפילות עצמם, או לחילופין, עיון בקטעי התפילה אך לא מתוך מבט כולל על המבנה השלם, ולימוד הלכות התפילה בצורה "יבשה", כאשר אין התלמיד מבין מהי **סיבת** ההלכה, מכיוון שאין הוא יודע מהי **חשיבותו** של אותו חלק מהתפילה.

מבנה התכנית

התכנית בנויה משלוש חטיבות שונות:

החטיבה הראשונה מהווה מעין הקדמה המתייחסת לאופיה המיוחד של התפילה היהודית. הלימוד בנוי על דפי מקורות מתקופת חז"ל, שהיא התקופה שבה התפילה התחילה לקבל את עיצובה הנוכחי. המטרה העיקרית של הלימוד היא לעמוד על המעבר מהתפילה המקראית הספונטאנית לתפילה הקבועה בנוסחה ובמועדה, לאחר החורבן.

החטיבה השנייה דנה בחובת התפילה, מבחינה הלכתית. היא מפגישה את התלמיד, בין היתר, עם המחלוקת הבסיסית בין ספרדים לאשכנזים בדבר חיוב נשים בתפילות ובברכות שונות.

החטיבה השלישית עוסקת במבנה התפילה ובחלקיה השונים, שלא דווקא לפי הסדר הכרונולוגי המופיע בסידור, אלא לפי הסדר המתחייב מהלימוד הקודם: "ק"ש וברכותיה" תחילה, לאחר מכן שמו"ע, ורק אח"כ המזמורים. מטרת הלימוד היא להתבונן במשמעות הקטעים השונים, ובמהלכים הרעיוניים המקבילים שנוצרו, בין המזמורים לבין התפילות. בכל חלק וחלק ילמד התלמיד מהן ההלכות המתייחסות לקטע הנלמד והנובעות מחיובו, מקומו, ומשמעותו של הקטע.

פירוט התכנית לפי הנושאים העיקריים

חטיבה ראשונה – איפיוני התפילה:

- ★ יחס האדם להקב"ה בשעת התפילה (יראה/אהבה)
- ★ אופי התפילה (ספונטני/קבוע)
- ★ כוונה בתפילה (כוונה כללית, כוונת המילים)
- ★ תפילה בציבור ותפילת יחיד.

חטיבה שנייה – חיוב התפילה:

- ★ דעת רמב"ם והלכה לבנות ע"מ
- ★ דעת רמב"ן והלכה לבנות אשכנז
- ★ הבחנה בין החיובים השונים: קריאת שמע, סדרי תפילה (שחרית, מנחה, ערבית).

חטיבה שלישית – מבנה תפילת שחרית והלכותיה:

- ★ המבנה הכללי
- ★ פסוקי הזמרה וקדושה דסידרא
- ★ קריאת שמע וברכותיה
- ★ ברכות השחר.
- ★ תפילות עמידה

דרכי ההוראה של יחידות הלימוד

חטיבה ראשונה

★ יחס האדם להקב"ה בשעת התפילה

דרך המקורות המצוינים בדף העבודה, וע"י שאלות מנחות יפגש התלמיד בתחילה עם עולמה של התפילה, כאשר מטרת הלימוד היא להגדיר מהו היחס של האדם להקב"ה בשעת התפילה: האם רק מצד "היראה" והכבוד (חלק ראשון) או שמא גם מצד של "אהבה" (חלק שני)? האם קיימת גם הבחנה בין הציבור המתפלל (חלק ראשון) ובין יחידים בודדים ומיוחדים המתפללים (חלק שני)?

★ אופי התפילה

(כל המקורות מתקופת חז"ל יצולמו מתוך "ספר האגדה", לצורך האחידות ולא מהטכסט המקורי).

החלק הראשון מדגיש את איתנותה של התפילה בזמן.

החלק השני מדגיש את אופי הקבע של התפילה, הן בזמן (3-4) והן בנוסח (5-6).

החלק השלישי מוקדש לתפילות פרטיות בעלי נוסח אישי, שנתקבלו לדורות כתפילות קבע.

לאחר בדיקת השאלות שבדף העבודה, המורה יסביר את התפתחותה ההיסטורית של התפילה, שהחלה לאחר חורבן בית המקדש, ובעקבות ביטול המסגרת הקבועה של עבודת ה' בקורבנות. נוצר צורך לאחד את העם מחדש דרך מסגרת קבועה חדשה: התפילה.

★ כוונה בתפילה

מטרת הלימוד היא להקיף את מושג "הכוונה" במשמעותיו השונות: כוונה כללית הנובעת מהאווירה הסובבת את המתפלל (חלק ראשון), כוונה "אינטלקטואלית" שפירושה הבנת תוכן התפילה ע"י ריכוז.

★ תפילה בציבור

דרך מהלך לימוד המקורות מביא את התלמיד לעמוד על חשיבותה של התפילה בציבור ובבית-הכנסת בהיותה מחברת ומקשרת בין כל ישראל (המשך מגמת "הקביעות" שנלמדה לעיל). לאחר הלימוד, יערך דיון, מתוך הזדהות אישית, על מעמדה של התפילה בציבור ביחס לתפילה ביחידות, על המעלות הקיימות בתפילת היחיד ועל הצורך והחובה להתפלל בציבור.

חטיבה שנייה

★ דעת רמב"ם (מתוך: משנה תורה, הל' תפילה, פ"א)

הרמב"ם סוקר כאן את התפתחות התפילה: **מדאורייתא**, ובתקופת המקרא התפילה הייתה ספונטאנית וחופשית. לאחר החורבן (הראשון!) יש צורך לקבוע מסגרת אחידה לתפילה (**מדרבנן**). הבחנה זו גורמת את ההבדל בין חיוב גברים בתפילה (חייבים בתפילה הקבועה, המסודרת מדרבנן) לבין חיוב נשים מדאורייתא להמשיך ולהתפלל בצורה חופשית. הלימוד בפרק מהווה חזרה על הלימוד הקודם תוך כדי הבחנת החלוקה ההלכתית הנובעת מההתפתחות ההיסטורית.

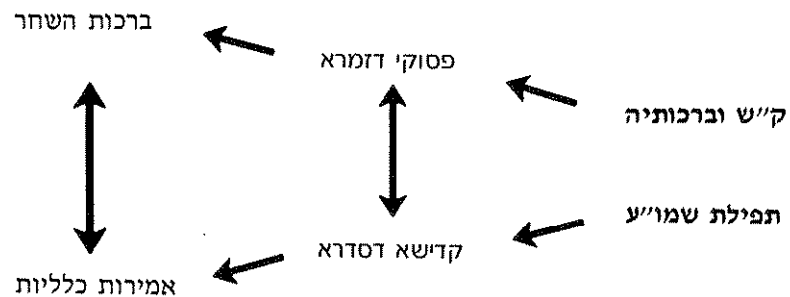
★ דעת רמב"ן

רמב"ן חולק על רמב"ם וסבור שחיוב התפילה הינו **מעיקרו** חיוב דרבנן, ולכן נשים חייבות בתפילת **הקבע** הן בנוסח (שמו"ע) והן בזמן (שחרית, מנחה). סיכום הדעות מאפשר להבחין בין התפילות השונות וחיובן ובין המשמעויות השונות של המונח **תפילה**: ובהקשרנו, הכוונה לשמו"ע ולא לק"ש שעניינו וחיובו ההלכתי **שונה** מתפילת שמונה עשרה.

חטיבה שלישית

★ המבנה הכללי

מטרת היחידה היא לעמוד על המבנה של התפילה. הלימוד הקודם אפשר לנו לגשת למשימת החלוקה לא לפי הסדר הכרונולוגי המופיע בסידור, אלא לפי הסדר ההתפתחותי. התמונה המתקבלת היא מן המרכז לקצוות:

ביחידה זו נתחיל להבחין באורח בסיסי בסוגי התפילות הקיימים וברבדים השונים שמהם. מורכבות התפילות: פסוקים ומזמורים, ותפילות מנוסחות ע"י בני אדם, המחייבות אותנו להבין את תוכנם ומגמתם הבאה לידי ביטוי הרבה פעמים **במיקומם** (הקדמה או מסקנה) וכיוצ"ב.

★ קריאת שמע וברכותיה

בשלב הראשון, יילמדו הפרשיות גופן: מקורן בתורה, המבנה והרעיונות שבכל פרשה, וסדר הופעתן בסיפור (לפי מסכת ברכות, פ"ב).

בשלב השני, יילמדו הברכות המקדימות והמסייעות, עניינם הכללי ("בריאה": יוצר המאורות; "התגלות": הבוחר בעמו ישראל, "גאולה": גאל ישראל). נעמוד על משמעותה של "הקדושה" שבברכה הראשונה (קדושת המלאכים), נשווה עם "יוצר" של שבת, ניתן גם להקביל עם המבנה של הברכות בערבית: ברכה שנייה נוספת).

בשלב השלישי יילמדו הלכות ק"ש מתוך קיצור שולחן ערוך וניסיון לחברם עם מקורם בפסוק ("בשכבך ובקומך" למשל) או עם הרעיון הכללי, משמעות החיוב **דאורייתא**.

★ תפילת העמידה

חלוקת שמו"ע לשלושה חלקים, חלוקה פנימית של הברכות האמצעיות לבקשות פרטיות וכלליות, לימוד ברכת המינים לפי הנוסחאות הקדומות, השוואה עם תפילת העמידה בשבת, בחגים (תפילת שבע) ועם מוסף ר"ה (3 ברכות אמצעיות), דיני שמו"ע וכו'.

★ פסוקי דזמרא וקדושה דסידרא

לימוד המזמורים, חיפוש אחרי המסגרות (ברוך שאמר/ישתבח). השוואה עם קדושה דסידרא. מטרת המזמורים ומיקומם. משמעותה של תפילת תחנון וההלכות המתייחסות אליה.

★ ברכות השחר

לימוד הברכות, עניינם, סוגיהם, הלכותיהם, איתנותם של הברכות לתפילת הציבור הקבועה. דיני ברכות השחר והשכמת הבוקר.

הערות לסיום

לאור הנאמר לעיל ניתן להיווכח שהתכנית בנויה בצורה מעגלית: מהמרכז לקצוות. קודם כל, הקדמה המוקדשת לעצם התפילה, ולאחר מכן חיוב התפילה ולימוד משמעותה, מהמבנה הכללי ועד התפילות הבודדות.

אין ספק שלכל "התחלה" יצטרך המורה להקדיש יותר זמן על מנת להבהיר את הרעיון הכללי, כאשר מספר שיעורים נוספים המוקדשים לדברים יותר "פרטניים" יילמדו ביתר קלות. התכנית בנויה לפי מתכונת המתאימה להוראתה במהלך שנת לימוד אחת, במסגרת של שעה שבועית לפי החלוקה כדלהלן: חטיבה ראשונה: 10-15 שיעורים. חטיבה שנייה: 4-5 שיעורים. חטיבה שלישית: 10-15 שיעורים.

ניתן ללמד אותה בכיתות השונות (ט' עד י"ב), תוך כדי שמירה על המבנה הכללי, ועל המהלך המוצע, אבל ע"י הרחבות נוספת במיוחד בחלק השלישי. התוכנית יכולה להוות פתח ללימוד שאר תפילות השנה, תפילות החגים, ימים נוראים הלל, וכו'... מכיוון שהיא בעצם מקנה לתלמידים ידיעה כללית על התפתחותה של התפילה, הבחנה בין חלקיה השונים, וכמובן ידע על משמעויותיה. האפשרות לשלב את לימוד הלכות התפילה בלימוד התפילה עצמה, יכולה להוות ניסיון מעניין ומקורי ללימוד אותן תפילות.